

ВСЕСВІТЕЯ ІСТОРІЯ

УДК: [94(478):322]”15/18”

© Дмитро Чучко (Чернівці)

САКРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ МОЛДАВСЬКОГО ГОСПОДАРЯ: ДО ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОВІДНОСИН ДЕРЖАВИ ТА ЦЕРКВИ В МОЛДАВІЇ (XVI – XIX ст.)

У статті автор розглядає проблему сакралізації влади молдавських правителів в XVI – XIX ст. Основна увага приділяється питанню освячення світської влади Церквою на теренах Молдавського воєводства. Розкрито зміст обряду помазання воевод на престол, як складової сакральності їхньої влади. Розглянуто історію появи та сутність використання господарями Молдавії синтагми “Милістю Божою” в титулі й офіційному діловодстві країни.

Ключові слова: Молдавське воєводство, світська влада, воевода, Церква, сакралізація влади, синтагма, престол.

Д. Чучко

Сакрализация власти Молдавского господаря: к проблеме взаимоотношений государства и церкви в Молдавии (XVI – XIX вв.)

В статье автор рассматривает проблему сакрализации власти молдавских правителей в XVI – XIX вв. Основное внимание уделяется вопросу освящения светской власти Церковью на территории Молдавского воеводства. Раскрыта суть обряда помазания воевод на престол как составляющей сакрализации их власти. Рассмотрена история появления и сущность использования господарями Молдавии синтагмы “Милостью Божьей” в титуле и официальном делопроизводстве страны.

Ключевые слова: Молдавское воеводство, светская власть, воевода, Церковь, сакрализация власти, синтагма, престол.

D. Chuchko

Sacralization of Power of Moldavian Governor: the Problem of Relations Between State and Church in Moldavia (XVI – XIX Centuries)

The article tries to trace the sacralization of power of Moldovan rulers in the XVI – XIX centuries. The main attention is paid to the problem of occurrence of the territory of the Moldavian province. The author covered and analyzed rite of unction of the governors before ascending the throne as an essential attribute of its sacredness. We consider the use of syntagmas “grace of God” in the title of governor Moldovan and its official establishment in the office of the country.

Keywords: sacredness, Moldovan province, the secular authorities, the governor, the Church, Syntagma, the throne.

Питання сакралізації влади молдавського господаря набуває особливої актуальності у світлі вивчення взаємовідносин світської влади та Православної Церкви в Молдавському воєводстві. Його недостатнє висвітлення як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії зумовлює необхідність подальшого дослідження цієї проблеми.

У румунській історіографії торкнувся певною мірою цього питання Д. Х. Мазілу. Зокрема, у праці про офіційне та приватне життя воевод Молдавії і Валахії він присвятив окремий розділ обряду помазання господарів на престол¹. Частково розглянув дану проблему в монографії “Державність молдавського народу” молдавський дослідник В. Степанюк².

З-поміж українських дослідників проаналізував згадане питання в контексті вивчення соціально-релігійного життя православного населення північних волостей Молдавської землі чернівецький історик М. Чучко³. Заслугове на увагу також опублікована у Чернівцях стаття А. Гостюк, присвячена особливостям сприйняття влади, ідеології та власності у східнороманського населення Буковини⁴.

Схожі проблеми, але на прикладі Західної Європи, православного Сходу та Росії, розглянули в окремих монографічних дослідженнях російські вчені Л. Андрєєва⁵ та Б. Успенський⁶.

Джерельна база питання сакралізації влади молдавських воевод є досить значною і представлена літописними творами⁷, описами,⁸ документами воеводської канцелярії⁹ та матеріальними пам’ятками (вотивними написами в церквах)¹⁰. Наявність такого роду джерел уможливує більш ґрунтовне висвітлення окресленої в статті проблеми.

Сакралізація влади була невід’ємною її складовою як в часи середньовіччя, так і в ранній новий час. Наочним виявом сакралізації був ритуал помазання світських правителів на царство. Варто відзначити, що спочатку така дія сприймалася на Заході Європи як ритуал, покликаний інституціоналізувати з боку Церкви, владу правителів варварських королівств. Зокрема, як епізодичний ритуал, церковне помазання побутувало у вестготських королів. Про це свідчить факт помазання у 622 р. в Іспанії короля Вамби архієпископом Толедським¹¹.

Більше ніж через століття, а саме в 751 р., перший король династії Каролінгів Піпін Короткий був спеціально помазаний св. Боніфациєм, архієпископом Майнцьким, а 754 року його вдруге помазав папа Римський Стефан II¹². Таким чином Піпін став першим монархом, помазаним папою, який спеціально прибув для здійснення цього ритуалу у Францію в Сен-Дені. Саме з короля Піпіна Короткого почалася традиція інавгураційного помазання монарха в Західній Європі. Проте

обов'язковий ритуал при коронації помазання монарха увійшло в практику з 800 р., тобто з моменту інтронізації в Римі імператора Карла Великого папою Львом III¹³.

Саме із Західної Європи ритуал помазання потрапив на Схід, у Візантію, бо коронація як така була відома в імперії ромеїв ще з 457 р. У візантійську коронаційну практику помазання увійшло, очевидно, між IX – X ст., оскільки до X ст. належать свідчення патріарха Полієвкта про миропомазання імператора Візантії Іоанна Цимисхія (924 – 947 рр.).

Щодо часу проникнення ідеї сакралізації влади правителя в Молдавське воєводство точних відомостей немає, проте гіпотетично це можна віднести до XIV ст., коли в грамотах молдавських господарів з'являється синтагма “велики самдержавнѣи мл(с)ти бжи гнѣ іw...воєвод”¹⁴, в якій міститься чітка вказівка на божественне походження влади правителя Молдавії. Її впровадження в офіційне діловодство господарської канцелярії молдавський історик В. Степанюк прив'язує до двох моментів, а саме: концепції провінденціалізму (долі держав, народів визначаються всемогутнім Богом) та ідеєю походження влади воєводи від Бога, а не від сюзеренів (у силу обставин господарі визнавали сюзеренітет Польщі та Османської Порти)¹⁵. До певної міри з цими твердженнями можна погодитись, проте не варто ігнорувати факту прагнення господарів наслідувати візантійських василевсів, а після падіння Візантії та появи на її місці ісламської Османської держави з центром у Константинополі перебрати на себе роль спадкоємців імператорів ромеїв. Підтвердження таких прагнень наводить румунський дослідник Д. Х. Мазілу, який вказує на запозичення молдавськими правителями моделі правління з Візантії, в тому числі й обряду помазання імператора на престол патріархом, який в Молдавії над воєводою здійснював митрополит¹⁶.

Вже до кінця XIV – початку XV ст. формула написання титулу воєводи в грамотах, писаних у господарській канцелярії, частково видозмінюється. До імені господаря додається часточка “Іо”, що була скороченою формою теофору Іоан (у значенні “обранець Божий”) та вказувала на правителя як помазанника Божого¹⁷. Так, у дарчій грамоті Олександра Доброго (1400 – 1432 рр.) монастирю Бистриця, написаній в Сучаві 6 лютого 1431 р., титул господаря писався як: “милістю Божію азъ раб владыки мого Ісуса Христа Іо Александръ воєвода і господаръ всеі молдовлахійської землі...”¹⁸.

Подібний титул з використанням формули “Милістю Божою” та теофору “Іо” воєводи Молдавії вживали не лише в документах канцелярії, але й у вотивних написах у храмах та монастирях, ктиторами яких вони були. Приміром, у писанні церковнослов'янською мовою на пам'ятній таблиці церкви св. Дмитрія в Сучаві (1534 – 1535 рр.), господар Петру Рареш фігурує як “Бглюбвыи Іо Петръ воєвода Бжією млстю гспръ земли Молдавской”¹⁹.

У написі грецькою мовою над вхідними дверима церкви монастиря Четацуя (1672 р.), що в Яссах, її ктитор воєвода Георге Дука так само іменує себе як “Боголюбивий і благочестивий господар, Іо Дука воєвода всієї Молдавії”²⁰.

Стосовно появи теофору “Іо” в формулі написання воєводського титулу, очевидно має рацію А. Гостюк, яка підтримує версію румунського дослідника К. Джуреску, вказуючи не на пряме запозичення її з Візантії, а через посередництво болгар, у яких царі з династії влахів Асенів додавали його до власного імені²¹.

Вперше відомості про обряд помазання молдавських правителів на престол зустрічаємо в Путнянському літописі 2-ї редакції, де літописець вказує, що перед тим як посадити Штефана Великого на престол: “потому же зібралась вся земля із святійшим митрополитом Кір Феоктістом і з допомогою Божою помазав его на господство на Сереті”²².

Варто зауважити, що за візантійською традицією, таке помазання стирало всі вчинені гріхи й освячувало правителя, який ставав помазанником Божим²³. Скоріш за все, при проникненні цього ритуалу із Заходу на Схід збереглося уявлення, згідно з яким помазання розглядалося, певною мірою, як нове хрещення, після якого правитель виступав у якісно новій ролі, принаймні так на це дивились у Московському царстві, де государю (починаючи з інтронізації Федора Іоановича) помазували чоло, вуха, груди, плечі та руки як при хрещенні²⁴.

Крім того, варто мати на увазі, що навіть після встановлення османського протекторату та отримання владних повноважень від султана, молдавські правителі не відмовилися від цього ритуалу, вбачаючи в ньому Божественну санкцію на правління, а отже сакральну легітимізацію своєї влади, яка, правда, не була вже такою тривкою як раніше.

Детальний опис обрання господарів та ритуалу помазання на престол в період Османського панування залишив в “Описі Молдавії” екс-господар Димитріє Кантемір.

За його словами, новообраний воєвода, що прибув у Константинополь, “в супроводі яничар... підходить до патріаршого храму. Турки отримують наказ залишатися на вулиці. Сам же господар в'їжджає на коні в церковну огорожу, сходить з коня біля кам'яного помосту, спеціально

призначеного для цієї церемонії, в той час як чауш голосно і урочисто вітає його: “Найбільший і справедливий Боже! Даруй нашому султанові і пану нашому господарю многія літа і нехай він живе довго і щасливо”.

“Біля зовнішніх воріт, звернених до вулиці, – констатує далі Кантемір, – його зустрічають найстаріші священнослужителі патріаршого храму, а біля вищезгаданого помосту – митрополити, єпископи та інше духовенство і, нарешті, біля дверей самого храму приймати йде князя сам патріарх, який благословляє його хрестом. Потім патріарх йде вперед при співі “Το αξίον ἐστίν” (“Достойно є” – молитва (грец.)). Господарь входить в Божий храм, осіняє себе хресним знаменням посеред церкви і перед вітварем і, приклавшись до святих ікон, направляє до трону, призначеному для молдавського господаря. Коли він ступає на першу сходинку, протодиякон виголошує “Τας εκτενας” (ектенія - частина православного богослужіння (грец.)), в якій згадує господаря таким чином: “Ще молимося за благочестиві, світлі і знатні нашому государі ім'ярек, нехай буде дана йому фортеця, перемога, добробут, здоров'я, порятунок і Господь Бог наш нехай допоможе йому і направить його у всьому, та підпорядкує йому усякого ворога і супостата”.

Після ектенії патріарх, одягнений у священні ризи, входить у вітвар у супроводі чотирьох або більше митрополитів. За ними слідує господар, який, схиливши коліно, кладе голову на край престолу. Патріарх покриває її омофором і, прочитавши молитви, як при коронації імператорів, помазує його святим миром. Тоді господар встає, повертається до свого трону, в той час як півчі співають “Многая літа”: “Господи, Боже наш, даруй довголіття благочестивому, ясновельможному і знатному государю нашому, господарю всій Молдовлахії, князю ім'ярек і збережи його на многії літа”. Тоді і патріарх сходить на свій трон і, давши знак півчим, прославляє князя в короткій проповіді, закликає його мати страх Божий, підтримувати справедливість і захищати Церкву. Після цієї проповіді хор співає “Многая літа” патріарху, таке ж, як і господарю. Нарешті, після цього господар і патріарх сходяться на середині храму, де патріарх благословляє господаря, осіняючи його хресним знаменням, а господар цілує правицю патріарха. По виході господаря з церкви патріарх супроводжує його до вищезгаданого помосту, де вони цілують один одного, і господар сідає на коня.

Коли він виїжджає за огорожу кафедрального собору, до нього приєднуються турки, що супроводжували його і він повертається у свої палати в такому ж порядку, в якому прибув, при безперервних привітальних вигуках чаушів. З Константинополя господар вирушав до молдавської столиці. “За мило від Ясс його зустрічають каймакани, тобто намісники, яких він призначив листом з Константинополя, і решта бояри, військові та цивільні; господар допускає, їдучи на коні, поцілувати собі руку і полу одягу. Далі при тій урочистій ході, при якій він виїхав із Константинополя, господар вїжджає до столиці, сходить з коня біля кафедрального собору святого Миколая. У церковній огорожі прибулого господаря шанобливо зустрічає митрополит з іншим духовенством і вводить його в святий храм, де дотримуються тих же церковних обрядів, які були в давнину і які згадувалися вище.

Після закінчення богослужіння господар виходить з церкви, де його зустрічають урочисті вигуки і звуки музики турецької свити, яка весь цей час залишалася на вулиці. У цьому ж супроводі він прямує до свого палацу і, увійшовши до нього, негайно ж йде в диван, званий великим, у супроводі іскіємне-агасі, і зупиняється перед тронем, до якого ведуть три шаблі”²⁵.

Принагідно варто відзначити, що в ході церковного обряду помазання господаря в Молдавському воєводстві, за свідченням Д. Кантеміра, використовувалося як і у Візантії та в Західній Європі, миро (до XII ст. його замінено на єлей у зв'язку із посиленням папської влади), а власне інтронізація відбувалася шляхом помазання голови, що було важливим елементом цього ритуалу.

Характерно, що після встановлення у 1711 р. фанаріотського режиму в Молдавії і аж до його ліквідації в 1849 р., коли воєводством правили господарі, призначені султаном з кількох греко-фанаріотських родин, які по черзі змінювали одна одну, нові правителі у своїх хрисовулах (золотих грамотах) та інших актах продовжували використовувати формулу “Милістю Божою”. Теофор “Іо” також використовувався господарями-фанаріотами, але в XIX ст. порівняно з минулими часами рідше²⁶.

Відзначимо, що із впровадженням в офіційне діловодство молдавської мови з слов'янською графікою, лише написання синтагми “Милістю Божою” в грамотах й хрисовулах господарів-фанаріотів другої половини XVIII ст. залишилося слов'янським, а решту тексту актів писали помолдавськи. Так, один із хрисовулів господаря Матея Гіки (1753 – 1756 рр.) починається формулою: “Іω Матей Гіка Воєвода, Божою милістю господар землі Молдавскої”²⁷. Така синтагма використовувалася в офіційних документах правителів Молдавії до кінця XVIII ст.²⁸.

У вотивному написі молдавською мовою на в'їзній вежі монастиря Путна, датованому 1757 роком, господар-фанаріот Константин Раковіце іменував себе як: “Ку міла луї Думнезу Іоан Константин

Раковиць воевод домн църъ Молдовіи” (тобто “з милості Божої Іоан Константин Раковице воевода господар землі Молдавської”)²⁹.

Власне, лише з середини ХІХ ст. в господарських грамотах та хрисовулах стала використовуватися чиста румунська мова у написанні титулатури воевод. Зокрема, хрисовул, виданий молдавським воеводою Григорє Александру Гікою 23 жовтня 1852 р. полковнику Когелнічану для відкриття першої суконної фабрики, починається синтагмою: “Noi Grigorie Alecsandru Ghica VV. cu mila lui Dumnezeu Domnu țării Moldavii”³⁰.

Як видно з наведеного вище акту, навіть зміна мови офіційного діловодства не вплинула на використання формули “Милістю Божою”, що безперечно вказує на подальше існування традиції щодо богоданності влади молдавських господарів.

Таким чином, приналежність Молдавії до країн візантійської культурно-релігійної традиції, наслідування візантійським державним інституціям, законодавству та канонам обумовили використання молдавськими господарями візантійської ритуальної практики помазання на престол та теофору “Іоан”, що мало вказувати на Божественну санкцію їхньої влади, а отже і її легітимність в очах народу. З подання Православної Церкви правителі Молдавії практично втілювали в життя тезу з послання св. апостола Павла до римлян про те, що “нехай кожна людина кориться вищій владі, бо немає влади, як не від Бога, і влади існуючі встановлені від Бога” [Рим. 13, 1], вказуючи в синтагмі грамот та хрисовулів, які виходили з воеводської канцелярії впродовж ХV – ХІХ ст., а також у вотивних написах в церквах і монастирях, що вони правили Молдавською землею “благоволінням Божим”....

¹ Mazilu D. H. Voevodul dincolo de sala tronului. Scene din viata privata. – Iași: Polirom, 2003. – 622 p.

² Степанюк В. Государственность молдавского народа: Исторические, политические и правовые аспекты. – Чл.: Î. S. F.E. - P. „Tipografia Centrală”, 2006. – 632 p.

³ Чучко М. К. “И взят Бога на помощь”: соціально-релігійний чинник в житті православного населення північних волостей Молдавського воеводства та австрійської Буковини (епоха пізнього середньовіччя та нового часу). – Чернівці: Книги - XXI, 2008. – 368 с.

⁴ Гостюк А. Влада, ідеологія, власність: монархія у сприйнятті східнороманського населення Буковини в середині ХІV – на початку ХХ ст. // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра етнології, античної й середньовічної історії. – Чернівці: Прут, 2005. – Том 1 (19). – С. 139 – 147.

⁵ Андреева Л. А. Сакрализация власти в истории христианской цивилизации: Латинский Запад и православный Восток. – М.: Ладомир, 2007. – 304 с.

⁶ Успенский Б. А. Царь и император: Помазание на царство и семантика монарших титулов. – М.: Языки русской культуры, 2000. – 144 с.

⁷ Славяно-молдавские летописи ХV – ХVІ вв. – М: Наука, 1976. – 151 с.

⁸ Кантемир Д. Описание Молдавии. – Кишинев, 1973. – 218 с.

⁹ Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare/ Publicate de M. Costachescu. – Iași: Viata Romanesca, 1931. – Vol.I. – 557 p.

¹⁰ Kozak E. Die Inschriften aus der Bukowina. Epigrafische beitrage zur Quellenkunde der Landes- und Kirchengeschichte. – Wien, 1903. – I. Teil. – 215 s.; Cojocar J. R., Demciuc V. M. Biserica Sfântul Dumitru – Suceava: un monument de arta creștina moldava. – Suceava, 2009. – 222 p.

¹¹ Андреева Л. А. Указ. соч. – С. 89.

¹² Успенский Б. А. Указ. соч. – С. 6.

¹³ Андреева Л. А. Указ. соч. – С. 90.

¹⁴ Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare/ Publicate de M. Costachescu. – P.7.

¹⁵ Степанюк В. Указ. соч. – С. 40.

¹⁶ Mazilu D. H. Op. cit. – P. 529.

¹⁷ Чучко М. К. Вказ. праця. – С. 72.

¹⁸ Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare/ Publicate de M. Costachescu. – P. 311.

¹⁹ Cojocar J. R., Demciuc V. M. Op. cit. – P. 45-46.

²⁰ Petric P., Demciuc V.M. Manastirea Cetățuia – un chivot al artei moldave. – Iași, 2010. – P.24.

²¹ Гостюк А. Вказ. праця. – С. 142.

²² Путнянская II летопись 1359 – 1518 pp. // Словяно-молдавские летописи ХV – ХІV вв. – С. 69.

²³ Гийу А. Византийская цивилизация. – Екатеринбург: У-Фактория, 2005. – С. 103.

²⁴ Успенский Б.А. Указ. соч. – С. 14.

²⁵ Кантемир Д. Указ. соч, 1973. – С. 68- 78.

²⁶ Surete și izvoade (documente Kogelnicenești între 1528 - 1878)/ Publ. De Gh. Ghibănescu. – P. 29.

²⁷ Op. cit. – P. 36.

²⁸ Op. cit. – P. 74.

²⁹ Kozak E. Die Inschriften aus der Bukowina. – S.75.

³⁰ Surete și izvoade (documente Kogelnicenești între 1528 - 1878)/ Publ. De Gh. Ghibănescu. – P.239.